

Станіслав ЛЕМ

ЗІ СПОГАДІВ ЙОНА ТИХОГО

Хочете, щоб я знов щось розповів? Авжеж. Он Тарантога дістав уже свого блокнота для стенограми, не квапся, професоре. Правду кажучи, я не знаю нічого, що міг би вам розповісти. Що? Ні — не жартую. Зрештою, можу ж я хоча б раз захотіти і посидіти один вечір мовчки у вашому товаристві. Чому? Ха, чому! Дорогесенькі мої, я ніколи про це не згадував, але Космос перш за все заселений такими ж істотами, як і ми. Не лише людиноподібними, а й як дві краплі води схожими на нас. Половина заселених планет — це трохи більші або трохи менші Землі з холоднішим або теплішим кліматом, але хіба це відмінності? А їхні жителі, вони... Люди, — бо, кінець кінцем, то таки люди — і вони такі схожі на нас, що відмінності лише підкреслюють подібність. Чого я не розповідав про них? А що в цьому дивного? Подумайте. Вдивляюсь у зірки, пригадую різні пригоди, переді мною з'являються різні картини, але найохочіше я звертаюсь до незвичайних. Вони бувають і страшні, і чудні, або й брутальні чи, навіть, смішні, і, незважаючи на все це, нешкідливі. Але вдивлятись у зірки, мої дорогі, і знати, що ці малі блакитні іскорки, це — коли зійти на них — засилля бридоти, смутку, непевності, повного занепаду, що там, у темно-синьому небі, теж аж роїться від старих халуп, брудних дворів, занедбаних цвинтарів, стічних ровів — хіба розповіді тих, хто побував у Галактиці, мають нагадувати нарікання перекупки, що гасає по провінційних містечках? Хто захотів би таке слухати? І хто такому повірив би? Такого гатунку думки вихлюпуються назовні, коли людина трохи пригнічена або виявляє нездорову схильність до щирого вияву почуттів. Отже, щоб не засмучувати вас і не пригнічувати — сьогодні про зірки ані слова. Ні, певна річ, я не мовчатиму. Ви відчували б себе ошуканими. Розповім щось, хай буде по-вашому, але не про подорожі. Зрештою, я й на Землі пережив чимало. Професоре, якщо тобі так уже хочеться, можеш нотувати.

Як ви знаєте, до мене приїжджають гості, часом — дуже дивні. Я зосереджу увагу на певних категоріях: невизнаних винахідників і вчених. Не знаю чому, але їх наче магнітом тягне до мене. Погляньте, Тарантога вже посміхається. Але це не про нього, адже він не належить до невизнаних винахідників. Сьогодні я розповім про тих, кому не пощастило, або, швидше, кому аж занадто пощастило: вони досягли мети й побачили її марність. Звичайно, визнати цього вони не хочуть. Самотні, нікому не відомі, затяті в тому шаленстві, що його лише популярність і успіх можуть обернути часом — дуже рідко — в справу прогресу. Зрозуміло, переважна більшість тих, що приходили до мене, були сірою маніакальною братією, людьми захопленими ідеєю, часто, навіть, не своєю, а запозиченою в попередніх покоління, як, приміром, винахідники *perpetuum mobile*, убогі помислами, банальні в своїх явно безглузвих рішеннях, — а проте ж, навіть у них жевріла та іскорка безкорисливості, що спопеляє життя, штовхає до нестримних, явно марних зусиль. Вони жалюгідні, ці неповноцінні генії, титани карликового духу, скалічені в пелюшках природою, яка, похмуро пожартувавши, обдарувала їхню нездарність творчим завзяттям, гідним хоч би й Леонардо; на їхню долю в житті випала байдужість або глузування, а все, що можна для них зробити, — це бути годину чи дві терплячим слухачем і співучасником їхньої мономанії.

В цій юрбі, яку лише власна глупота захищає від розпачу, зрідка трапляються й інші люди — я не хочу ні називати їх, ні оцінювати, ви зробите це самі. Перший, хто постає перед очима, коли я говорю про це, — професор Коркоран.

Я познайомився з ним років дев'ять чи десять тому на якійсь науковій конференції. Ми перемовилися з ним кількома фразами, коли він, ні з того ні з сього (розмова навіть не натякала на цю тему) спитав:

— Що ви думаєте про духів?

Я спершу подумав був, що це ексцентричний жарт, але згадав, що колись чув якісь плітки про його дивацтва — не пам'ятав лише, як про це говорилося — як про щось позитивне чи — негативне.

Тому я про всяк випадок відповів:

— Я взагалі не думав про таке.

Той одразу ж повернувся до попередньої теми. Вже пролунав дзвінок, закликаючи на нове засідання, аж тут Коркоран раптом нахилився — він був набагато вищий від мене — і сказав:

— Тихий, ви мені підходите. У вас немає упередженості. Може, я помиляюся, але ладен піти на ризик. Завітайте до мене, — кажучи це, він подав мені візитну карточку. — Спершу, будь ласка, зателефонуйте, бо, коли дзвонять, я не підхожу до дверей і нікому не відчиняю. А зрештою, як хочете...

Ще того ж вечора, сидячи за столиком з Савінеллі, юристом, що спеціалізується на космічному праві, я спитав його, чи знає він такого-то професора Коркорана.

— Коркоран! — вигукнув той із властивим йому запалом, підігрітим другою пляшкою сіцилійського вина. — Це той навіжений кібернетик? Як він поживає? Я не бачив його вже хтозна-відколи!

Я відповів, що не чув про нього нічого надзвичайного, лише ім'ям цим протурчали всі вуха. Думаю, ці слова не образили б Коркорана. Савінеллі розповів мені за вином дещо з пліток. З них випливало, що Коркоран, як молодий науковець, подавав неабиякі надії, хоч уже тоді не виявляв належної поваги до старших, і це часом оберталось грубістю, а тоді зробився правдолюбом, з тих, котрі мають втіху як з того, що говорять людям у вічі те, що про них думають, так і з того, що цим завдають найбільшої шкоди собі. Коли Коркоран дозволив своїм колегам,

професорам, і перед ним зачинилися усі двері, він несподівано розбагатів, одержавши велику спадщину, купив за містом якусь хижку і перебудував її на лабораторію. Поселився там разом із роботами — тільки таких помічників і асистентів міг терпіти. Може, й досягнув там чого, але шпальти наукових часописів були недоступні для нього. Та він цим не переймався. Якщо він в ту пору й зав'язував якісь контакти з людьми, то лише для того, щоб після встановлення більш-менш близьких стосунків надзвичайно грубо, без будь-якого видимого приводу — відштовхнути, образити їх. А коли дійшов похилого віку і та бридка забава надокучила йому — зостався самотником. Я запитав Савінеллі, чи знав він те, що Коркоран вірить у духів. Юрист, попиваючи вино, аж зайшовся сміхом.

— Коркоран? У духів?! — вигукнув Савінеллі. — Чоловіче, та він не вірить навіть у людей!!!

Я спитав, як це розуміти. Він відповів, майже дослівно, що Коркоран був, на його думку, соліпсистом — вірив лише у власне існування, всіх інших вважав за фантомів, привидів сну, і певно тому ставився так навіть до найближчих йому людей: оскільки життя це різновид сну, то все дозволено. Я зауважив, що все це не виключає віри в духів. Савінеллі, зі свого боку, спитав, чи чув я колись, хоч про одного кібернетика, який би в них вірив. Потім розмова перекинулася на інше, але й того, що я почув, було досить, щоб заінтригувати мене. А оскільки я належу до людей, що не люблять зволікати, то й зателефонував уже наступного дня. Трубку взяв робот. Я сказав йому, хто я і в якій справі. Коркоран подзвонив до мене лише на другий день пізно ввечері — я вже збирався лягати спати. Кібернетик сказав, що я можу прийти до нього хоч би й зараз. Було близько одинадцятої, я сказав, що прийду, одягнувшись і поїхав. Лабораторія містилась у великій похмурій будівлі неподалік від автостради. Я не раз бачив її і вважав, що то стара фабрика. Все навколо було огорнуте мороком. Жоден промінь не просочувався крізь глибоко вмуровані в стіну квадратні вікна. Не був освітлений і великий двір, обнесений металевою огорожею з брамою. Кілька разів я натикався на якусь іржаву бляху, що скреготіла під ногами, на старі шини, так що

встиг трохи розізлитись поки добрався до ледве помітних дверей і задзвонив умовленим способом, як і наказував Коркоран. Чекати довелося десь хвилин п'ять, поки сам Коркоран у сірому пропаленому кислотою лабораторному халаті відчинив мені. В нього було надзвичайно худе, маслакувате обличчя, сиві вуса, на носі — окуляри з грубими лінзами. Один з вусів був коротший, ніби надгризений.

— Ідіть за мною, — сказав він без жодних церемоній.

Довгим, ледь освітленим коридором, де було повно якихось приладів, бочок, білих запорошених мішків із цементом, він підвів мене до великих сталевих дверей. Над ними горіла яскрава лампочка. Коркоран дістав з кишені халата ключ, відчинив і зайшов першим. Я — за ним. Крутими залізними сходами ми піднялися на другий поверх, і перед нами відкрилася велика фабрична зала зі скляним склепінням — кілька голих електролампочок не освітлювали, а лише позначали її напівтемний огром. Зала була порожня, мертва, занедбана, високо під склепінням гуляли протяги, дощ, який починався, коли я підходив до Коркоранової садиби, періщив по темному й брудному склі, місцями, через розбиті шибки, вода потрапляла всередину. Коркоран, не звертаючи ні на що уваги, йшов поперед мене бляшаною галереєю, що аж гула від кроків; знов сталеві замкнені двері — за ними коридор, безладдя розкиданих уздовж стін як попало, наче під час утечі, різноманітних знарядь, укритих товстим шаром пилу; коридор завернув, вгору, вниз, у боки йшли схожі на зміїні шкури, переплутані трансмісійні паси. Мандрівка по просторах будівлі тривала, раз чи два Коркоран, у місцях, де було зовсім темно, остерігав мене, що тут східець, а тут — треба зігнутись. Біля останніх з ряду сталевих, певно, протипожежних, подзьобаних заклепками дверей, він зупинився, відчинив їх — я зауважив, що, на відміну від інших, ці зовсім не заскрипіли, наче їхні завіси були щойно змащені. Ми ввійшли до високої, майже зовсім порожньої зали — Коркоран став посередині, там, де бетон підлоги був трохи світліший, схоже, що на тому місці стояв колись якийсь прилад, від якого zostалися тільки уламки лежака. Зі стін спускалися вертикально грубі пруту — мимохіть виникала асоціація з кліткою. Згадалося те запитання про духів... До прутів були

прилаштовані полиці, міцні, з підпорками, на них стояло кільканадцять чавунних скринь; знаєте, щось на зразок тих скринь зі скарбами, що їх закопують пірати? Саме такі — з опуклими віками — були ті скрині, на кожній з них висіла, загорнута в целофан, біла табличка, схожа на ті, що їх вивішують на лікарняних ліжках. Високо під склепінням горіла запилена лампочка, але було надто темно, щоб я міг прочитати хоч слово з того, що було написано на тих картках. Скрині стояли у два ряди — одна над одною, ще одна знаходилась вище, окремо — пам'ятаю, я порахував їх, вийшло парне число — чи то дванадцять, чи то чотирнадцять, вже точно не пам'ятаю.

— Тихий, — мовив до мене професор, не виймаючи рук з кишень халата, — вслухайтесь уважно в те, що тут є. Потім я розповім вам, а поки що слухайте.

Впадало в око, що він страшенно нетерплячий. Тільки-но розтуливши рота, він зразу хотів розкрити суть, обігнати слова, покінчити з ними, ніби кожна хвилина, яку він провів із кимось, була для нього втрачена.

Я заплющив очі й швидше із ввічливості, ніж з цікавості до звуків, яких, до речі, й не зауважив, входячи сюди, постояв хвилину нерухомо. Нічого особливого не почув. Якесь слабеньке гудіння електричного струму в обмотках чи щось подібне до цього, але, запевняю вас, це було настільки невиразно, що звук конаючої мухи заглушив би там усе інше.

— Ну, що ви чуєте? — запитав професор.

— Майже нічого, — признавсь я, — гудіння якесь... але це, певне, тільки шум у вухах...

— Ні, то не шум у вухах... Тихий, вслухайтесь уважніше, я не люблю повторювати, але кажу вам, бо ви мене не знаєте. Я не грубіян і не хам, за якого мене мають, але мене дуже дратують ідіоти, яким треба десять

разів повторювати одне й те саме. Сподіваюся, що ви до них не належите.

— Побачимо, — відповів я. — Кажіть далі, професоре...

Той кивнув головою і, показуючи на ряди тих залізних скринь, сказав:

— Ви знаєтеся на електронних мозках?

— Лише настільки, наскільки це потрібно для навігації, — відповів я.
— В теорії я не дуже сильний.

— Я так і думав. Але це не має значення. Слухайте, Тихий, у цих скринях знаходяться найдосконаліші електронні мозки, які взагалі колись існували. Знаєте, в чому полягає їхня досконалість?

— Ні, — відповів я, і так воно й було насправді.

— В тому, що вони нічому не служать, що абсолютно ні до чого не придатні, непотрібні — коротше кажучи, це втілені мною в життя, перетворені в матерію монади Лейбніца...

Я чекав, а він говорив далі, і при цьому в напівмороці зали його сивий вус нагадував білястого потемряка, що тріпотів крильми біля рота.

— Кожна з цих скринь містить у собі електронну систему, яка створює свідомість. Як наш мозок. Будівельний матеріал інший, але засади такі самі. На цьому подібність і закінчується. Бо наш мозок — зверніть увагу! — підключений, якщо так можна висловитись, до зовнішнього світу — через посередництво чуттєвих засобів сприйняття: очей, вух, носа, шкіри і таке інше. Натомість ці, — показав він пальцем на скрині, — мають свій світ, "внутрішній", там, усередині...

— Яким чином це може бути? — запитав я. Щось ніби починало прояснюватись; здогад цей був невиразний, але примусив мене здригнутися.

— Дуже просто. Звідки ми знаємо, що в нас тіло таке, а не інше, така подоба, що ми стоїмо, тримаємо в руках книжку, що квіти пахнуть? Бо певні подразники діють на наші відчуття, і збудники плывуть по нервах до мозку. Уявіть собі, Тихий, — я можу подразнювати ваш нюховий нерв так само, як це робить запашна гвоздика, — що ви відчуватимете?

— Певна річ, запах гвоздики, — відповів я, а професор, кивнувши головою, ніби задоволений, що я виявився таким тямовитим, провадив далі:

— А якщо я зроблю це саме з усіма вашими нервами, то ви відчуватимете вже не зовнішній світ, а те, що я вашими нервами телеграфую до вашого мозку... зрозуміло?

— Зрозуміло.

— Тепер так. Ці скрині мають органи-рецептори, які діють аналогічно нашому зору, нюху, слуху, дотику і таке інше. А провідники до цих рецепторів — наче нерви — замість зовнішнього світу, як у нас, підключені до того барабана, там у кутку хіба ви не помітили його?

— Ні, — відповів я. Справді, цей барабан, діаметром метрів зо три, стояв у глибині вертикально, наче зведене млинове колесо. Через певний час я зауважив, що він надзвичайно повільно обертається.

— Це їхня доля, — спокійно сказав професор Коркоран. — Їхня доля, їхній світ, їхнє буття — все, що вони можуть осягнути і пізнати. Там є спеціальні стрічки з зареєстрованими електричними подразниками такими, що відповідають тій сотні чи двом сотням мільярдів явищ, з якими людина може зіткнутися в найбагатшому на враження житті.

Якщо б ви підняли накривку барабана, то побачили б лише блискучі, вкриті білими зигзагами, наче пліснявою, целулоїдні стрічки, але це, Тихий, спекотні ночі Півдня і гомін хвиль, форми тіла тварин і стрілянина, похорони і гульбища, смак яблук і груш, снігові завірюхи і корчі хвороби, і гірські вершини, і цвинтарі, і галюцинації марень — Ійоне Тихий, там цілий світ!

Я мовчав, а Коркоран, мов залізними обценьками, стиснувши мою руку, казав далі:

— Ці скрині, Тихий, підключені до штучного світу. Цій, — показав він на першу, — видається, що вона сімнадцятирічна дівчина, зеленоока, з рудим волоссям, з гідним самої Венери тілом. Вона дочка державного діяча... закохана в юнака, що його вона мало не щодня бачить через вікно... і що стане її прокляттям. Ось ця, друга, це — вчений. Він стоїть на порозі відкриття загальної теорії гравітації, яка має силу в його світі, — в тому світі, межами якого є залізні стіни барабана, — і готується до боротьби, щоб довести, що правда на його боці, самотній, ще й майже сліпий, і він таки осліпне, Тихий... а там, вище, то член капланської колегії, він переживає тепер найтяжчі дні свого життя, бо втратив віру в існування своєї безсмертної душі; поряд, за перегородкою, стоїть... але не буду розповідати вам про життя всіх істот, яких я створив...

— Можна вас перебити? — спитав я. — Хотілося б знати...

— Ні! Не можна! — гаркнув Коркоран. — Нікому не можна! Зараз я говорю! Ви ще нічого не зрозуміли. Ви гадаєте, що там, у тому барабані, зафіксовані найрізноманітніші сигнали, наче на грамофонній платівці, що події складені, як мелодія, з усіма октавами і що вони лише чекають, щоб голка оживила їх, як музику на платівці, що ті скрині відтворюють по черзі акорди запрограмованих наперед переживань. Неправда! Неправда! — пронизливо заволав він, аж у бляшаному склепінні озвалась луна. — Вміст цього барабана є для них тим, чим для вас є світ, у якому ви живете! Адже коли ви їсте, спите, встаєте, подорожуєте, відвідуєте

старих психопатів, вам не спадає на думку, — що все це грамофонна платівка, запис якої ви називаєте дійсністю!

— Але... — почав був я.

— Мовчіть! — перебив мене Коркоран. — Не заважайте! Я говорю!

Я подумав, що кожен, хто називає його хамом, має для цього підстави, але змушений був уважно слухати, бо те, що він говорив, справді було нечуване. Коркоран і далі кричав:

— Доля моїх скринь не складена наперед, до кінця. Події розміщені там, у барабані, на рівновіддалених рядах стрічок, і лише селектор, який діє за принципом сліпого випадку, вирішує, з якої серії стрічок забірник чуттєвих вражень даної скрині буде діставати в наступну мить зміст. Звичайно, так просто, як я говорю, воно не є, бо скрині самі певною мірою можуть впливати на рух забірника, а випадковий відбір відбувається лише тоді, коли ці мої створіння поведуться пасивно... бо вони все ж мають вільну волю, а обмежує їх те саме, що й нас. Чинна структура індивідуальності, симпатії, вроджені каліцтва, зовнішні умови, рівень інтелігентності — я не можу вдаватись у всі деталі...

— Якщо навіть так, — швидко встряв я, — то чому вони не усвідомлюють того, що вони залізні скрині, а не руда дівчина чи кап...

Тільки-но я встиг вимовити це, як він перебив мене:

— Не вдавайте з себе віслюка! Ви складаєтеся з атомів, адже так? Відчуваєте ви свої атоми?

— Ні.

— Атоми утворюють молекули білка. Ви відчуваєте свій білок?

— Ні.

— Кожної миті, вдень і вночі вас пронизують космічні промені. Ви це відчуваєте?

— Ні.

— Тож, як мої скрині можуть дізнатися, що вони скрині, дурню?! Так само, як для вас цей світ є аутентичним і єдиним, так і для них аутентичною і єдино реальною є сутність, яка плине до їхніх електронних мозків з мого барабана... В цьому барабані, Тихий, знаходиться їхній світ, а їхні тіла — існуючі в нашій дійсності не інакше, як певні, відносно сталі скупчення отворів на перфострічках — знаходяться в середині скринь...: Та, крайня з того боку, вважає себе жінкою надзвичайної вроди. Можу вам детально розповісти, що вона бачить, коли гола видивляється на себе в дзеркало, яке вона полюбляє коштовне каміння. Які штучки вигадує, щоб спокусити чоловіків. Все це я знаю, бо це я, за допомогою свого ДОЛЕПISY, створив її. Її форму — для нас уявну, а для неї реальну — такими реальними — з обличчям, зубами, запахом поту, зі шрамом від стилету на лопатці, з косами й орхідеями, що їх вона до них пришпилює, — якими реальними є для вас ваші руки, ноги, живіт, шия і голова! Сподіваюся, що ви не сумніваєтесь у своєму існуванні...?

— Ні, — спокійно відповів я.

На мене ніхто ніколи так не кричав, і, може, це мене навіть тішило б, але надто приголомшили мене слова професора, — якому я повірив, бо приводу для недовіри не було, — аби звертати увагу в цю мить на його манери...

— Тихий, — трохи спокійніше провадив далі професор, — я сказав, між іншим, що в мене тут є вчений. Оця скриня навпроти вас. Він досліджує свій світ, але ніколи — розумієте — ніколи в нього не виникне навіть підозри, що його світ нереальний, що він марнує час і сили на

проникнення в те, що є лише серією касет з намотаною кінострічкою, а його руки, ноги, очі, його власні сліпнучі очі, не тільки пошкодження, викликане в його електронному мозку розрядом відповідних імпульсів. Щоб зрозуміти це, йому треба вийти назовні з своєї скрині, тобто, з самого себе і перестати мислити своїм мозком, що так само неможливо, як неможливо, щоб ви могли пересвідчитись в існуванні цієї холодної, важкої скрині інакше, ніж дотиком і зором.

— Але, завдяки фізиці, я знаю, що складаюся з атомів, — мовив я. Коркоран категоричним жестом підвів долоню.

— Він теж про це знає. В нього є своя лабораторія, а в ній всі прилади, які тільки можуть існувати в його світі... він спостерігає в телескоп зірки, вивчає їхній рух, відчуваючи холодний дотик окуляра на обличчі — ні, не тепер. Тепер, як це він часто робить, він вийшов у безлюдний сад біля його лабораторії і прогулюється під лагідним промінням, бо в його світі саме схід сонця...

— А де інші люди — ті, серед яких він живе? — запитав я.

— Інші люди? Звичайно, кожна з цих скринь, з цих істот буває серед людей... вони знаходяться — всі — в барабані... Бачу, що ви все ще не можете зрозуміти! Отже, може вашу уяву пробудить приклад, хоч і далекий. У своїх снах ви зустрічаєте різних людей — часом таких, яких ви ніколи не бачили й не знали, — і провадите з ними вві сні розмови — хіба не так?

— Так...

— Тих людей породжує мозок. Але вві сні ви цього не усвідомлюєте. Звертаю вашу увагу — це був лише приклад. З ними, — показав Коркоран рукою, — трохи інакше. Це не вони породжують своїх близьких і чужих їм людей, — вони вже є в барабані, цілі юрми, і якщо, скажімо, моєму вченому забаглося б раптом вийти зі свого саду і забалакати до

першого-ліпшого перехожого, то, відкривши барабан, ви побачили б, як це робиться: скоряючись імпульсу, забірник його відчуттів трохи збочить зі своєї теперішньої доріжки, перейде на іншу стрічку і почне приймати те, що на ній запрограмовано; я кажу "забірник", але насправді це сотні мікроскопічних електроприймачів, оскільки, так само як ви осягаєте світ зором, нюхом, дотиком, вестибюляторним апаратом — так і він сприймає свій "світ" за допомогою окремих введів відчуттів, окремих каналів, і аж тоді його електронний мозок сплавляє всі ці враження в єдине ціле. Але ці технічні деталі для нас мало істотні. До цієї миті, коли механізм було запущено, це була, можу вас запевнити, проблема терпіння і більш нічого. Читайте філософів, Тихий, і ви пересвідчитесь як мало можна покладатися на свої чуттєві враження, які вони ненадійні, оманливі, але ж у нас немає нічого іншого, крім них; так само, — сказав він, піднявши руку, — і в них. Але так само, як нам, це їм не перешкоджає кохати, прагнути, ненавидіти; вони можуть доторкуватися до інших людей, щоб цілувати їх чи вбивати... отак ці мої створіння, у своїй вічній залізній нерухомості, віддаються пристрастям і захопленням, зраджують одне одного, сумують, мріють...

— Ви думаєте, що це безплідне? — спитав я несподівано, а Коркоран зміряв мене своїми проникливими очима. Якийсь час стояв мовчки.

— Так, Тихий, — сказав він нарешті, — добре, що я привів вас сюди... кожен з тих ідіотів, кому я показував це, починав проклинати мою жорстокість... Що ви хочете сказати?

— Ви доставляєте їм тільки сировину, — сказав я, — у вигляді імпульсів. Аналогічно, як її нам доставляє навколишній світ. Коли я стою і дивлюся на зорі — то те, що я відчуваю і думаю при цьому, належить тільки мені, а не навколишньому світові. Вони, — я показав рукою на ряди скринь, — так само.

— Це правда, — сухо мовив професор. Він зіщулився і ніби поменшав від того. — Але якщо ви сказали так, не вдаючись до безмозких висновків, то, певно, вже розумієте, навіщо я їх створив?

— Здогадуюсь. Але мені хотілося б, щоб ви розповіли про це сам.

— Гаразд. Колись дуже давно я засумнівавсь у реальності світу. Ще як був малий. Так званий закон підлоти неживих предметів — хто від нього не страждав? Ми не можемо знайти якоїсь дрібниці, хоч пам'ятаємо, де ми її бачили востаннє, нарешті знаходимо ту річ у зовсім іншому місці з почуттям, що спіймали світ на гарячому, на якійсь невідповідності, недбалості... звичайно, дорослі кажуть, що це помилка — і таким чином тамується природна недовіра дитини. Або те, що називають *le sentiment du déjà vu* — враження, що все це колись уже було, хоча ситуація, в якій ти опинився, безперечно нова і потрапив ти в неї вперше... Цілі метафізичні теорії, такі як віра в переселення душ, в перевтілення, з'явилися, ґрунтуючись на цих явищах. А далі: закон серії — повторюваність надзвичайно рідкісних явищ, що, як правило, ходять парами, і лікарі у своїй термінології навіть назвали це *duplicitas casuum*. І нарешті... духи, про які я вас запитував. Читання думок, левітація і — що найбільше суперечить основам нашої науки, найбільш незбагненне — випадки, правда, рідкісні — передбачення майбутнього... феномен описуваний від найдавніших часів, усупереч здоровому глуздові, бо кожен науковий погляд на світ його не допускає... Так що воно таке — це все? Що воно означає? Ви можете сказати?.. Але вам бракує сміливості, Тихий... Гаразд. Гляньте сюди...

Підійшовши до полиць, він показав на скриню, що стояла окремо, найвище від усіх.

— Це шаленець мого світу, — сказав Коркоран і посміхнувся. — Ви уявляєте собі, до чого він дійшов у своєму божевіллі, яке відкинуло його від усіх? Він присвятив себе пошукам доказів ілюзорності свого світу. Бо я й не стверджував, що його світ безсумнівний, ідеальний. Найдовершеніший механізм може схибити — то якийсь протяг розгойдає дроти і вони зіткнуться на мить, а то мурашка залізе в середину барабана... і, знаєте, що він, цей божевільний тоді думає. Що телепатію викликає локальне коротке замикання дротів, які належать двом різним скриням... що бачення майбутнього трапляється тоді, коли забірник,

схибивши, перескочить раптом із належної стрічки на ту, яка має розкручуватися лише через багато років. А відчуття, що він уже нібито пережив те, що насправді трапляється з ним уперше, спричиняється зазубриною на селекторі, а коли він не тільки здригнеться в своєму мідяному руслі, але й заколивається, як маятник, зачеплений, скажімо... якоюсь мурашкою — то в його світі діються чудні й незбагненні події; в комусь раптом спалахує шалене почуття, хтось починає віщувати, предмети раптом починають рухатися самі або міняються місцями... а крім того, внаслідок цих ритмічних рухів, з'являється... закон серії. Групування рідкісних і дивних випадків у систему і його божевільний мозок, живлячись такими неприйнятними для загалу феноменами, приходить до висновку, за який його незабаром посадять до психіатричної лікарні... — що він сам усього лишень залізна скриня, як і всі інші, що його оточують, що люди — це тільки начиння в кутку якоїсь старої, запорошеної лабораторії, а світ, його чарівність і потворність, — це лише ілюзія. І він насмілювався роздумувати навіть про Бога, Бога, який колись як був іще наївний, робив дива, але потім світ змінив його, цього Творця, навчив його, що єдина річ, яку дозволено робити — не доскіпуватися, не бути, не міняти нічого у своїй справі, бо вірити можна лише в божество, якого не докличешся. А знаєте, Тихий, що думає цей його Бог?

— Знаю, — відповів я. — Що він такий самий. Але тоді можливе й те, що власник Запорошеної лабораторії, в якій МИ стоїмо на полицях, і сам є скринєю, що її збудував інший, ще вищого рівня вчений, творець оригінальних і фантастичних концепцій... і так до безкінечності. Кожен із цих експериментаторів — Бог, творець свого світу, цих скринь і їхньої долі — має під своєю владою своїх Адамів і Єв, а над собою — свого, вищого в цій ієрархії, Бога. Для цього ви їх і зробили, професоре...

— Так, — відповів він. — Я розповів усе, тепер ви знаєте стільки, як і я, і немає сенсу провадити розмову далі. Дякую, що ви прийшли, і прощайте.

Отак, дорогі друзі, закінчилося це незвичайне знайомство. Не знаю чи Коркоранові скрині ще функціонують. Може, вони й досі снують своє життя у всій його красі й потворності, що є лише зафіксованим у стрічках розмаїттям імпульсів, а Коркоран щовечора, після робочого дня, піднімається залізними сходами нагору, по черзі відкриваючи сталеві двері тим великим ключем, якого носить у кишені спаленого кислотою халата... і чиниться доля. І, здається мені, що, всупереч своїм словам, він відчуває бажання втрутитись, увійти в ореолі всемогутності в глибину створеного ним світу, щоб урятувати в ньому когось, хто сповідує Покуту, і вагається у тьмяному світлі голої лампочки, чи вберегти чиєсь життя, чиюсь любов, хоч я певен, що він ніколи не зробить цього. Не піддається спокусі, бо хоче бути Богом, а єдиною ознакою божества, яку ми знаємо, є мовчазна згода з усяким людським учинком, з усяким злочином, і немає для нього більшої відплати від щораз відроджуваного в поколіннях бунту залізних скринь, коли вони, при здоровому глузді, утверджуються в думках, що ЙОГО — не існує. Тоді він мовчки усміхається і виходить, замикаючи за собою численні двері, а в порожнечі чується лише слабке, як дзижчання конаючої мухи, гудіння дротів.

ЛЕМ С. Кіберіада. — К.: Дніпро, 1990. — 816 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

БІДЕНКО М., переклад з польської, 1990.